

10 Mavzu: Qishloq xo'jaligida tavakkalchilikni boshqarish

Reia:

- 1 Tavakkalchilik va xavf-xatar turlari.
- 2 Tavakkalchilik turlari.
- 3 Tavakkalchilikni boshqarish.
- 4 Tavakkalchilik koeffitsiyenti.

Kalit so'zlar: risk, xavf, omadsizlik xavfi, tavakkalchilik, xatar, tavakkallik darajasi, xavf darajasi, ehtimollik darajasi, fovda darajasi, zarar darajasi, iiddiy xavf zonasi, fojiali xavf zonasi, xeir qilish, sug'urta qilish, sof tavakkalchilik, moliya bilan bog'liq tavakkalchilik, investitsiya tavakkalchshshgi, tavakkal kapital, tavakkalchilik zonasi, xavfsiz zona, tavakkalchilik koeffitsiyenti

Foydalangan adabiyotlar.

Asosiv adabivotlar

- 1 Samatov G'.A., Rustamova I.B., Sheripbayeva U.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti va menejmenti.- T.: 2012. - 346 b.
- 2 Umrzoqov O'.P., Toshboev A.J., Rashidov J., Toshboev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti va menejmenti: o'quv qo'llanma. - T.: Iqtisod - moliya, 2008. - 268 b.
- 3 Qosimova D.S. Menejment nazariyasi: o'quv qo'llanma. - T.: TDIU, 2009. - 208 b.

Xoriiiiv adabivotlar:

- 1 Charles W. L. Hill, Steven L. McShane. Principles of Management. 13th ed. ISBN 978-0-07-353012-3. -New York, 2008. -529 p.
- 2 Richard L.Daft. Management. 12th ed. ISBN 978-1-285-86198-2. - Boston, 2016. - 798 p.
- 3 Rickky W. Griffin. Fundamentals of Management. 8th ed. ISBN 978-1-285-84904-1. -Texas, 2016. - 547 p.
- 4 Ronald D. Kav, William M. Edwards, Patricia A.Duffv. Farm management. - 6th ed. ISBN 978-0-07-302829-3 - ISBN 0-07-302829-0. -New York, 2008. - 463 p.

Oo'shimcha adabivotlar

- 1 .O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 vil 22 oktyabrdagi "O'zbekistonda fermerlik faolivatini tashkil qilishni vanada takomillashtirish va uni rioilantirish chora- tadbirlari to'g'risida"gi PF-4478- sonli Farmoni.
- 2 .Nazimov S., Eshonxo'jayev D. Qishloq xo'jaligida menejment. Namangan, NamMPI, 2001.

Internet saytlari

- 1 www.samqxi.uz - Samarqand qishloq xo'jalik instituti veb-sahifasi
- 2 www.lex.uz - O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
- 3 www.uzreport.com - Axborot agentligi.
- 4 www.agro.uz - O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi.

1 Tavakkalchilik va xavf-xatar turlari.

Tavakkalchilik tushunchasi «uzoq mulohaza qilib o'tirmay, nima bo'lsa bo'lar, vo ostidan vo ustidan zavilda qilingan harakat ma'nosida» talqin qilinadi. Tavakkal tushunchasi esa tavakkaliga, tavakkal bilan ish qiluvchi ma'nosini beradi.

Amerikacha ta'rifga ko'ra, tavakkalchilik - bu biron ish bilan shug'ullanish oqibatida zarar ko'rib qolishdan qutulib qolish imkoniyati. Albatga, ba'zi xavflarni sug'urta kompaniyalari bilan shartnoma tuzish orqali oldini olish mumkin. Biroq, xavfning asosiy og'irligi, ya'ni:

- menejerning xatosi;
- narx o'zgarishi;
- talabning susavishi;
- noto'g'ri tanlangan loyiha;
- ishchilarning noroziliklari va boshqalar ishbilarmonning velkasiga tushadi.

Ammo, umuman, xorij tajribasi ishbilarmonlik tavakkalchiliksiz mumkin emasligidan guvohlik beradi. Kimki hych bir tavakkal qilmasa, oxir-oqibatda xonavavron bo'ladi.

Ishbilarmon o'n ming yoki millionlarni hali chiqarmagan mahsulotining bozori vurishish kafolatiga ega bo'lmasdan, ular ustida tadqiqotlar olib borishga, ishlab chiqarishni kengaytirish va yangilarini qurishga tavakkal qilib sarflaydi. Uning har bir harakatida omadsizlik xavfi vashiringan.

Xavflilik omili mablag' va quvvatlarni te'lashning kuchli rag'batlantiruvchisi hisoblanadi. U:

- korxonalar (firma)ning loyihalar rentabelligini ming bora tahlil etishga;
- xarajatlar bo'vicha hisob-kitobni puxta bilishga;
- quvvatlarni sotib olish va kadrlarni yollashga o'ta jiddiy yondoshishga majbur etadi.

Shunday qilib, tavakkalchilik har qanday ishlab chiqaruvchi yoki har qanday bank faolivatining

vaziyatga bog'liq bo'lgan tomoni bo'lib, shu faolivatning oxiri nima bilan tugashi noaniqligini va omad vurishmasa, oqibatda zarar ko'rishi mumkinligini aks ettiradi.

Tavakkalchilik foydadan mahrum bo'lish va boshqa sababalarga ko'ra zarar ko'rish singari vomon oqibatlar ro'v berish ehtimoli bilan ifodalanadi. Shu ma'noda:

Tavakkalchilik — bu oqibatning yaxshi bo'lishiga umid bog'lab, xavf ehtimolligini zimmasiga olingan holda qilinadigan harakat.

Tavakkalchilik — bu resurs voki daromaddan to'la voki qisman vo'qotish xavfi.

Tavakkalchilik — bu noaniqlik sharoitida har qanday dovyurak menejer uchun tabiiy holat, vaziyat. Tavakkal — botirning ishi.

Tavakkalchilik — bu omadsiz oqibatning miqdoriy baholanishi.

Bugungi kunda adabiyotlarda tavakkalchilik bilan bog'liq bo'lgan ehtimollikni turicha tushunchalarda, ya'ni:

- Xavf
- Xatar

Xavf-xatar iboralarida ifoda etilvapti. Shunchalik turli vondoshuvlar maqsadga muvofiqmikin? Ularning qavsi birini qo'llasa ma'qul bo'lardi?

Yana o'zbek tilining izohli lug'atiga murojaat qilamiz. Unda bu iboralar quyidagicha talqin etilgan:

Xavf — biror ko'ngilsiz hodisa yoki falokat yuz berish ehtimolligi; xatar; qo'rqinch.

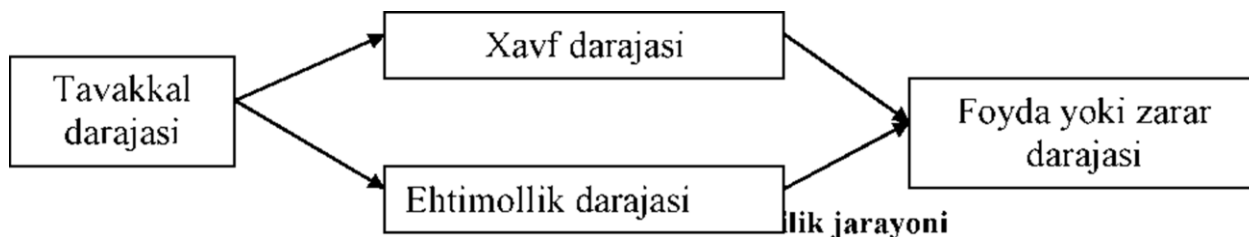
Xatar — biror baxtsizlikka, falokatga olib kelishi mumkin bo'lgan sharoit; xavf; taxlika.

Xavf-xatar — xavf va xatar, biror narsadan qo'rqish.

Ko'rinib turibdiki, xavf tushunchasi ehtimollik bilan bog'lanilavotgan bo'lsa, xatar iborasida esa asosiy urg'u sharoitga, vaziyatga berilyapti. Uchinchisida har ikkala tushuncha bir xil ma'noda talqin qilinayapti.

Bizning fikrimizcha, boshqarishda, xususan, tavakkalchilikda xavf tushunchasini qo'llash ma'qulroqdir. Chunki avnan bu tushuncha ehtimollik, noaniqlik tushunchalari bilan o'zaro hamohangdir. Masalan, vanqlishish xavfi, rejaning bajarilmaslik xavfi yoki ehtimolligi, kompyuterning ishlamaslik xavfi, qaror qabul qilishda yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan xavf, tavakkalchilikdagi xavf va hokazo.

Albatta, bu yerda vanqlishish xatari voki rejaning bajarilmaslik xatari va hokazo vuqoridagidek purma'nolikni bermavdi va u ehtimollik darajasi bilan emas, balki aniq bir sharoit, vazivat bilan chambarchas bog'langan holda qaraladi. Shunday qilib, tavakkalchilik bir butun jarayondir. Uni quyidagicha tasvirlash mumkin (22.1-

Tadbirkorning yoki rahbarning tavakkalchilik darajasiga qarab xavf va ehtimollik darajasi, shuningdek foyda yoki zarar darajasi turlicha bo'ladi. Shu sababli xavfdan holi yoki qisman xoli bo'lish uchun tavakkalchilik darajasi bilan xavf darajasi o'rtasidagi eng maqbul nisbatni tanlab olish kerak, ya'ni tarozining shayini quyidagicha bo'lishi lozim (22.2-chizma).

chizma).

Rahbar ish-bilarmon faoliyatida duch keladigan turli ko'rinishlari Ular sug'urta bog'liq bo'lgan va uni sug'urta qilib qo'yish maqbul bo'lgan turlarga bo'linadi.

22.2-chizma. Xavf va tadbirlar nisbati

yoki

xavfning

mavjud. bilan

Sug'urta bilan bog'liq bo'lmagan xavf turlari va ularning salbiy oqibatlarini kamaytirish usullari

T/r	Xavf turlari	Xavfning salbiy oqibatlarini kamaytirish usullari
1.	Menejerlar xatosi	<ul style="list-style-type: none"> • tekshirish va nazoratning mukammal tizimini ishlab chiqish; • biznesda menejering xatosi juda qimmatga tushadigan o'rinlarida, o'zini oqlovchi, ishni obdon qayta ko'rib chiqishni yo'lga qo'yish; • qimmat turuvchi loyihalarga qo'l urishda yuz berish ehtimoli bo'lgan menejerlar xatolarining o'ziga xos modelini tuzish va hokazo
2.	Tijoratchilikdagi xavf	<ul style="list-style-type: none"> • moliyaviy koeffitsiyentlar nisbatining yo'l qo'yib bo'ladigan so'nggi chegarasini aniqlash; • mazkur loyihaga sarflanayotgan mablag'ning bo'lg'usi rentabelligini oshiruvchi usullarini to'g'ri tanlash va hokazo.
3.	Resurslarni noto'g'ri taksimlanish xavfi	<ul style="list-style-type: none"> • resurslarni taqsimlashda ular miqdorini e'tiborga olgan holda kimga qancha zarurligini aniqlash va to'g'ri belgilash; • ishlab chiqariladigan mahsulotlar miqdorini, sonini aniq bilib olish uchun to'g'ri marketing tadqiqotlarini olib borish, matrisa uslubidan foydalanish va hokazo.
4.	Iqtisodiy beqarorlik va talabning o'zgarishi	<ul style="list-style-type: none"> • samarali rejalashtirish; • bozorni o'rganish; • narx-navoni o'rganish; • istiqbolni belgalash va hokazo.
5.	Raqobatdosh-larning harakati	<ul style="list-style-type: none"> • raqiblar amalga oshirish ehtimoli bo'lgan harakatlarni chuqur o'rganish; • ularning marketing faoliyatani, bozordagi nu-fuzini aniqlash va hokazo.
6.	Moliyaviy xavf	<ul style="list-style-type: none"> • moliyani to'g'ri boshqarish; • nofaol mablag'larni tezda daromad keltiruvchi loyihalarga sarflash yoki foydali foizlarga • qarzga berish; • mablag' firmalarni ham qimmat loyihalarga • jalb etish orqali ularga xavfning bir qismini • o'tkazish va hokazo.
7.	Narx, talab, daromadlar darajasining o'zgarish xavfi	<ul style="list-style-type: none"> • istiqbolni belgilash bo'yicha izchil izlanish; • xavfning oqibatlarini yumshatish usullarini • ishlab chiqish; • mavjud usullardan samarali foydalanish va hokazo.
8.	Kutilmagan iqtisodiy va tabiiy falokatlar, ekologik ofatlar xavfi	<ul style="list-style-type: none"> • buni oldindan hisobga olish mumkin bo'lmasada, ularning ko'p yillik o'sish darajasini kuzatib borishni tashkil qilish.
9.	Loyihani tanlashda xato qilish xavfi	<ul style="list-style-type: none"> • mazkur loyihani olish va olmaslik xususidagi barcha dalillarni akl tarozusining ikki pallasiga qo'yib ko'rish.
10.	Mazkur biznes uchun okibatlar keltiruvchi kutilmagan siyosiy voqyealar	<ul style="list-style-type: none"> • buni hamma vaqt ham oldindan sezib, ehtiyot chorasini ko'rib qo'yishning iloji yo'q. Biroq, baribir uni ham e'tiborga olib qo'yish va qandaydir ruhiy chizmalar tuzib qo'yish kerak.
11.	Milliy va millatalararo ko'tarilish xavfi	<ul style="list-style-type: none"> • buni ham oldindan bilish va hisobga olib qo'yish mumkin. Uning og'ir oqibatlarini jamoatchilik bilan aloqalar sohasida mazkur joyning milliy-ruhiy o'ziga xosliklarini e'tiborga olgan holda to'g'ri ish olib borish yordamida yumshatish yoki bartaraf etish mumkin.
12.	Hukumatning kutilmagan qarorlari (qonunlardagi, narx va soliqlardagi o'zgartirishlar)	<ul style="list-style-type: none"> • bozor iqtisodiyoti sharoitida bu ayniqsa muhim. Shu bois qonunlarni diqqat bilan o'rganish bilan birga umumiy ahvoldan ham xabardor bo'lib turish lozim. • umuman kutilmagan qarorlar bo'lmaydi. Ular ja-moatchilikni tayyorlab, so'ngra qabul qilinadi.
13.	Firma boyligi nuqtai nazardan uncha ulkan bo'lmagan mol-mulklarning nobud bo'lishi	<ul style="list-style-type: none"> • ichki tadbirlar yordamida oldindan ehtiyot choralarini ko'rish va h.k.

Sug'urta — bu inson faolivatining turli sohalarida sodir bo'ladigan tabiiy ofatlar, favqulodda hodisa va boshqa voqyealar natijasida yetkazilgan zarar hamda talafotlarni jismoniy va vuridik shaxslar to'lagan sug'urta badallari (sug'urta puli)dan hosil qilinadigan pul fondlari hisobidan to'liq va qisman qoplash bilan jismoniy va vuridik shaxslar manfaatlari sug'urtalashini ta'minlashga doir munosabatlar, demakdir.

Sug'urtalashdan maqsad tabiiy ofatlar va ko'ngilsiz hodisalarda keltirilgan zararlarni qoplash uchun pul fondlarini hosil qilishdir. Jismoniy va vuridik shaxslar hisobidan shakllanadigan bu fondlarni hosil qilishda sug'urta tashkilotlari bilan sug'urtalanuvchilar o'rtasida munosabat vuzaga keladi. O'zbekiston sharoitida bu munosabat vuzlab sug'urta tashkilotlari bilan minglab korxonalar va tashkilotlar, fuqarolar o'rtasida shakllanadi.

Sug'urta ob'vekti bo'lib, mulk sug'urtasida: moddiy boyliklar, mol-mulk; shaxsiy sug'urtada: fuqarolarning havoti, sog'lig'i va mehnat qobiliyati hisoblanadi. Sug'urta predmeti qavd qilinganlarning tarkibiy qismlaridir. Qishloq xo'jaligi sug'urtasi ob'vekt bo'lsa, ekinlar (hosil), chorva mollarining soni, mol-mulk xillari - binolar, inshootlar, transport vositalari sug'urta predmeti hisoblanadi.

Shaxsiy sug'urta predmetiga ma'lum yoshga yetish, mehnat qobiliyatini yo'qotish va vafot etish hodisalari misol bo'la oladi.

Rahbar va tadbirkorlarning sug'urta qilib qo'yish maqbul bo'lgan xavflarni va ularning salbiy oqibatlarini kamaytirish yo'llarini bilib qo'yganlari foydadan holi bo'lmas edi.

2-jadval

Sug'urta qilib qo'yish maqbul bo'lgan xavflar va ularning salbiy oqibatlarini kamaytirish yo'llari

t/r	Xavf turi	Xavfning salbiy oqibatlarini kamaytirish usullari
1.	Yong'in va boshqa tabiiy ofatlar	<ul style="list-style-type: none"> • ehtimol qilinadigan zarar miqdorini sug'urta qildirish; • yong'in va boshqa tabiiy ofatlardan sug'urtalash; • qishloq xo'jaligi ekinlarini qurg'oqchilik va boshqa tabiiy ofatlardan sug'urtalash; • chorva mollari o'lati va majburan so'yib yuborishdan sug'urta va hokazo.
2.	Avtomobil halokatlari	• avtomobilni sug'urta qildirish.
3.	Yukning tashilishda buzilishi yoki nobud bo'lish xavfi	• yuk qiymatini sug'urta qildirish.
4.	Firma xodimlari ehtiyotsizligi	• xodimlar ehtiyotsizligidan ko'rilishi ehtimoli bo'lgan zarar miqdoriga sug'urta qildirish.
5.	Firmaga xodimlar nosoddilligi bo'is yetkaziladigan moddiy va ma'naviy zarar	• sug'urta kompaniyasidan "Soddillik" Bondlarini sotib olish.
6.	Butun loyihaning bajarilishiga javobgar bo'lgan xodimlardan biri yoki bir guruhning o'z vazifalarini bajarmasligiga aloqador xavf	• kafolat Bondlarini sotib olish
7.	Korxonaning (turli sabablarga ko'ra) ish faolligining vaqqincha to'xtab qolishi	• biznes to'xtab qolgan butun davr mobaynida ko'rilishi mumkin bo'lgan zararni sug'urta qilishdir.

8.	Firma rahbari, yetakchi xodim yoki boshqa firmaning muvaffaqiyati uning faoliyat ko'rsatishi bilan bog'liq bo'lgan mutaxassisning o'limi yoki kasalligidan yuzaga keladigan xavf	• ko'rilishi ehtimoli bo'lgan zarar miqdorida sug'urta qildirish. Bu mas'uliyatli davrlarda ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi.
9.	Xodimning o'limi, kasal bo'lib qolishi yoki baxtsiz hodisaga uchrashi bilan bog'liq xavf.	• sug'urta kompaniyalarida sug'urta qildirish.

Respublikada sug'urta kompaniyalari mol-mulk, uy hayvonlarini, tijorat ishlarini, fuqarolarni

(xususi kishilarni) sug'urta qiladilar. Ko'chmas mulkning hamma turlari sug'urta qilishga qabul etiladi. Bundan tashqari yuklarni tashish, bankrotlik, valyuta investitsiyalari, foydalar, kreditlar, to'lovlar, xodimlar, ishsizlik sug'urta qilinadi.

Quyidagi hollarda xavf darajasi ortishi mumkin:

- to'satdan va kutilmaganda o'rta muammo ko'ndalang bo'lib qolganida;
- bankning ilgari orttirgan tajribasiga to'g'ri kelmaydigan yangi vazifalar o'rta qo'yilganda;
- rahbariyat zarur va shoshilinch choralar ko'ra olmaydigan va bu narsa moliyaviy zarar etkaza oladigan mahallarda;
- bank yoki boshqa tashkilot faoliyatining mavjud tartibi yoki qonunlarning nomukammalligi aniq vaziyatga to'g'ri keladigan chora-tadbirlarni ko'rishga xalal beradigan mahallarda.

Bulardan tashqari tijoratga doir quyidagi xavflar, ya'ni:

- tovarlarni bozorda sotishga aloqador xavf;
 - yuklarni tashish mahalidagi xavf voki transportga aloqador xavf;
 - tovarni xaridor tomonidan qabul qilinishga aloqador xavf;
 - xaridorning haq to'lashga qodir voki qodir emasligiga aloqador xavf;
 - xaridorning haq to'lashni istamasligiga aloqador xavf.
- Siyosatga doir xavflar:
- xaridor mamlakatda importning ta'qiqlanishiga aloqador xavf;
 - yuklarni xaridorga tashib yetkazib berish mahalidagi ish tashlashlar (urush, g'alavonlar)ga aloqador xavf;
 - valyutalarning almashinishiga voki pul o'tkazishning taqiqlab qo'yilishiga aloqador xavf.

Iqtisodiyotga doir xavflar:

- pulning qadrsizlanishi;
- ishsizlik darajasi;
- soliq siyosati;
- texnologik o'zgarishlar;
- xomashyo bazasi bilan bog'liq xavflar ham xavf darajasining ortishiga olib kelishi mumkin.

Rahbar, xususan, xavf bo'yicha menejer belgilangan rentabellik darajasini saqlagan holda yuz berishi ehtimoli bo'lgan xavf darajasini imkon boricha qanday kamaytirishni bilishi kerak. Bundan tashqari, u korxonaga uchun juda noxush voqea yuz bergan sharoitlarda ham xavfning salbiy oqibatlarini kamaytirish imkoniyatlarini oldindan hisobga olib qo'yishi lozim.

Xavfni boshqaruv sohasidagi ishlarni malakali yo'lga qo'yish, uning bir qismini boshqa hamkorlarga o'tkazish, biznesni va xodimlarni sug'urta qildirish orqali ancha kamaytirish mumkin.

Xavfni kamaytirish va rentabellikni oshirishning bir qancha usullari mavjud. Ularning ba'zilarini keltiramiz:

- qo'shimcha ishchi kuchiga, bozorning ahvoli va xususiyatlari to'g'risidagi axborotga, vetarlicha moliyaviy mablag'larga ega bo'lgan korxonalar orasida sheriklar axtarish;

- tor sohalarning qaysi birida xavf hammadan ko'p bo'lsa, o'sha sohada tashqi maslahatchi- ekspertlar xizmatidan foydalanish;

- xavfni oldindan bilish, tasmolash:

- tor joylarni va xavf manbalarini aniqlab olish;

- o'zini sug'urta qilish uchun korxonaga aylanma mablag'larining bir qismi hisobiga zahira jamg'armasi tuzish;

- biznesni va xodimlarni sug'urta qilish yo'li bilan xavfning bir qismini boshqa shaxslar voki tashkilotlarga o'tkazish.

Xeiir (vo'qotishlardan saqlanish) qilish degan sug'urta shakli ham bor. Uning mohivati shundaki, aytavlik, xomashyoni qavta ishlashga ixtisoslashgan firma kutilayotgan daromadlarining xavfini boshqa tomonga o'tkazish orqali sug'urta qiladi. Xeiirlashda sotuvchi (xaridor) fyuchers kelishuvi tuzish bilan avni bir vaqtda o'z savdosiga teng keladigan fyuchers shartnomalarini xarid qiladi (voki sotadi).

Xeiirlash tomonlar ko'radigan ehtimoldagi zivonni kamaytirish imkonini beradi. Tovar narxi o'zgarishi bilan ko'riladigan zarar fyuchers bo'yicha olinadigan yutuq bilan qoplanadi.

2 Tavakkalchilik turlari.

Amalivotda rahbar voki tadbirkor o'z faoliyatida:

- mol-mulk talafotiga;

- molivaviv vo'qotishlarga;

- daromadlarning kamayishiga;

- foyda darajasini aniqlashdagi xatoliklarga yo'l qo'ymaslik va shu iihatlarni yaxshilash maqsadida turli-tuman tavakkalchilikka boradilar. Shunday sharoitda qaysi bir turdagi tavakkalchilikni tanlash, qaysi biri ko'proq samara berishi mumkinligini aniqlash ko'p iihatdan tavakkalchilik turlarining ilmiy asoslangan tavsifnomasini bilishni taqozo etadi.

Sof tavakkalchilik salbiv (zarar, zivon) voki nol natijaga erishish ehtimolini bildiradi. Bunday turdagi tavakkalchilikka tabiat, ekologiya, siyosat, transport va qisman tijorat bilan bog'liq tavakkalchiliklar kiradi.

Chayqovchilik (spekulyativ) tavakkalchilik ham salbiv (zarar, zivon), ham ijobiv natija (vutuq, foyda)ga erishish ehtimolini bildiradi. Bu turdagi tavakkalchilikka moliva bilan bog'liq bo'lgan ikki turdagi, va'ni investitsiya va pulning sotib olish qobiliyati bilan bog'liq bo'lgan tavakkalchiliklar vutadi.

Sof tavakkalchilik, vugorida ta'kidlaganimizdek, tabiatga, ekologiyaga, siyosatga, transportga va qisman tijorat bilan bog'liq bo'lgan tavakkalchilik turlarini o'z ichiga oladi (12.3-chizma):

1. Tabiat bilan bog'liq tavakkalchilik turiga tabiiy ofatlar oqibatida ehtimol (tavakkal) qilinadigan zararlilar kiradi, masalan, ver qimirlashi, suv toshqini, dovul, epidemiyaga va boshqalar tufavli ko'rilgan zarar darajasi.

2. Ekologiya bilan bog'liq tavakkalchilik - bu atrof-muhitning ifloslanishi oqibatida ehgimol (tavakkal) qilinadigan zarar voki qo'shimcha xarajat.

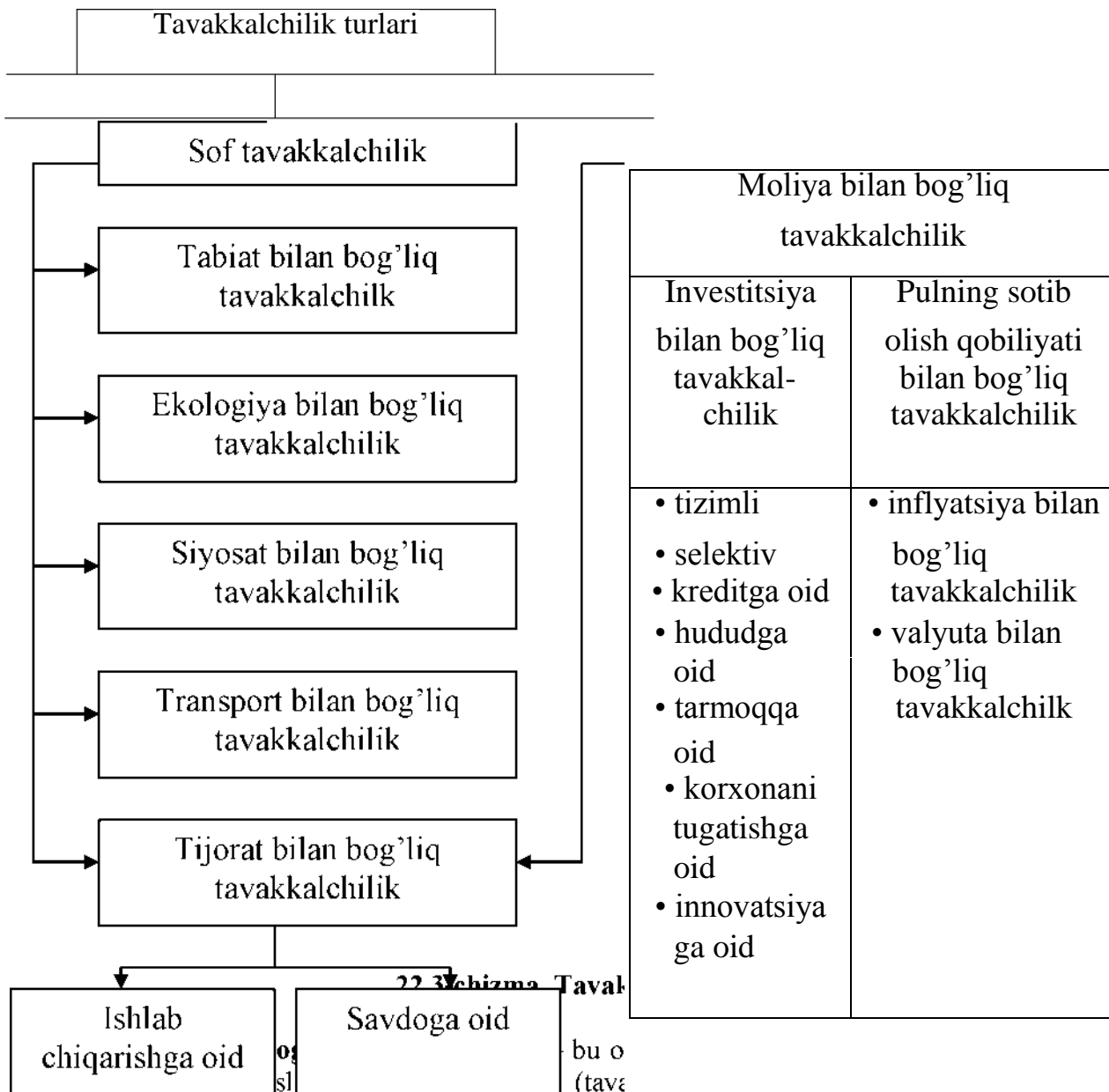
3. Siyosat bilan bog'liq tavakkalchilik — bu siyosiy beqarorlik oqibatida ehtimol qilinadigan moddiv (molivaviv) zararlilar. Bu tavakkalchilik korxonaga faolivatiga emas, balki mamlakatdagi sotsial-siyosiy barqarorlikka bog'liq. Bunga ommaviv tartibsizliklar, ish tashlashlar, g'alavonlar, embargoni ioriv qilish, hukumatning oldingi shartnomalarini bajarishdan bosh tortish kabi oqibatlar

natijasida ko'rilishi tavakkal qilinadigan zararlar kiradi.

4. Transport bilan bog'liq tavakkalchilik — bu avtomobil, temir yo'l, dengiz, havo transportlarida yuklarni tashish jarayonida ehtimol (tavakkal) qilinadigan zararlar.

5. Tijorat bilan bog'liq tavakkalchilik — bu xo'jalik sub'vektlarining tadbirkorlik faoliyati oqibatida ehtimol (tavakkal) qilinadigan zararlar. Bunday turdagi tavakkalchilik o'z navbatida ishlab chiqarish, savdo va qisman moliya bilan bog'liq bo'lgan tavakkalchiliklarga bo'linadi.

6. Ishlab chiqarish bilan bog'liq tavakkalchilik — bu ishlab chiqarish jarayonining to'xtab qolishi yoki bir maromda ishlamayotganligi, texnologivaning buzilishi, sifatsiz xomashyo oqibati yoki xodimlarning sifatsiz ishlashlari evaziga ehtimol (tavakkal) qilinadigan zarar yoki qo'shimcha xarajatlardir.

Moliva bilan bog'liq tavakkalchilik — bu ehtimol qilinadigan molivaviy zararlar bo'lib, u o'z navbatida investitsiya va pulning sotib olish qobiliyati bilan bog'liq bo'lgan. oxirgisi esa o'z navbatida,

*inflvasiya va

*valvuta bilan bog'liq bo'lgan tavakkalchilik turlariga bo'linadi.

Inflvasiya bilava bog'liq tavakkalchilik — bu olingan daromadlarning qadri yuqori inflvasiya oqibatida tezroq qadrsizlanishini bildiradi.

Valvuta bilan bog'liq tavakkalchilik — bu chet el valvutasi kursining o'zgarishi oqibatida ko'riladigan katta zararni bildiradi. Bu tavakkalchilik eskport-import operasivalarini, shuningdek, valvuta operasivalarini baholashda o'ta zarurdir.

Investitsiya bilan bog'liq tavakkalchilik quvidagi turlarga bo'linadi:

Tizimli tavakkalchilik — bu, u voki bu bozorda konvunkturaning vomonlashishi voki tushib ketishi oqibatida ehtimol qilinadigan zarar. Bu tavakkalchilik investitsivaii aniq bir ob'vektga emas, balki muayvan bozor (masalan, valvuta bozori, qo'zgalmas mulk bozori va boshqalar) uchun barcha qo'vilgan mablag' bo'vicha tavakkalchilikni ifodalavdi. Bunda investor katga zarar yetkazmasdan turib o'z mablag'ini qavtara olmaydi.

Tizimli tavakkalchilik usulida investitsivani qavsi bir aktivga (avtavlik, qimmatli qog'ozlargami yoki qo'zg'almas mulkka) tavakkal qilib sarflash maqsadga muvofioligi aniqlanadi.

Selektiv tavakkalchilik — bu u voki bu bozorda investissh ob'vektini noto'g'ri tanlab olinishi oqibatida ko'riladigan tavakkal zarar voki boy berilgan naf. Masalan, qimmatli qog'ozlar portfelini shakllantirishda fond biriasidagi qimmatli qog'ozlar turini noto'g'ri tanlash oqibatida ko'riladigan zarar shunday tavakkal turiga kiradi.

Kredit tavakkalchiligi — bu qarz olgan tomonning o'z maiburivatlarini to'lav olmaslik xavfi. Bank yaxshi fovda ko'rish uchun kreditlash xavfini kamaytirish shart. Bank hamisha qarzning o'z vaqtida va foiz bilan qavtib kelishi qav darajada mumkinligini nazarda tutib tavakkalga boradi. Bunday tavakkalchilikka kreditni to'lash muddatini kechiktirish yoki obligasiyalarga to'lashni muzlatib qo'yish misol bo'ladi.

Regional tavakkalchilik — muayyan regionlarning iqtisodiy holati bilan bog'langan bo'lib, u:

- mazkur regionning asosiy mahsulotiga (masalan, respublikamizda (paxtaga) bo'lgan kon'yunktura narxining pasayishi oqibatida ko'rilishi mumkin bo'lgan zarar xavfi;

- iqtisodiy voki siyosiy mustaqillikka erishish oqibatida ko'rilishi mumkin bo'lgan zarar xavfi;

- ishlab chiqarishning keskin tushib ketishi voki ishsizlik darajasining oshishi oqibatida ko'rilishi ehtimol qilinadigan zarar xavfini ifodalavdi.

Tarmoq bilan bog'liq tavakkalchilik ayrim tarmoq iqtisodiyoti bilan bog'liq bo'lib, u ikkita omil ta'siri ostida bo'ladi:

- tarmoqdagi davriv beqarorlikka;

- tarmoq ishlab chiqarishining havotiv bosqichlariga.

Ya'ni kirish, o'sish, vetilish, to'vinish, tushkunlik davriga qarab turib tadbirkorlik faolivati voki investitsiya tavakkalchiligi turlicha darajada bo'ladi.

Korxonona tavakkalchiligi investitsiya ob'vekti bo'lgan aniq korxonona faolivati bilan bog'liq. Garchi bu tavakkalchilik tarmoq va regional tavakkalchiliklar ta'siri ostida bo'lsa-da, undagi tavakkalchilik darajasi korxononaning bozordagi mavqvei, doimiy miozlar (iste'molchilar)ning bo'lishi, ishlab chiqarilavotgan mahsulotning sifati va boshqalarga bog'liq. Korxonona faolivatiidagi tavakkalchilik quyidagi ko'rinishlarda bo'ladi:

- ishlab chiqarilgan mahsulotni iste'molchi tomonidan talab qilib olmasligi oqibatida ko'riladigan tavakkal zarar;

- xo'ialik shartnomalarini bajarmaslik oqibatida ko'riladigan tavakkal zarar;
- raqobatning kuchayishi oqibatida ko'riladigan tavakkal zarar;
- ko'zda tutilmagan xarajatlarning vujudga kelishi va daromadning kamayishi oqibatida ko'riladigan tavakkal zarar;
- korxonada mablag'ning talofoti tufavli ko'riladigan tavakkal zarar.

Investitsiya tavakkalchiligi deganda, yangi tovar yoki xizmat, yangi texnologiyani ishlab chiqish va joriy qilish uchun sarflangan xarajatlarning qoplanmasligi oqibatida ko'riladigan tavakkal zarar tushuniladi.

Tavakkal kapital — bu fan-texnika yangiliklarini joriy etib, yangi texnologiyani o'zlashtirib, bozor raqobatiga bardosh beradigan yangi tovarlarni ishlab chiqarish uchun tavakkalga qo'yiladigan (sarflanadigan) kapital

Tavakkal kapital egasi ma'lum iqtisodiy xavfni o'z zimmasiga oladi, chunki yangi ishga solingan kapitalning naqadar foyda berishi yoki bermasligi oldindan aniq ma'lum bo'lmaydi. Lekin kapital tasmollanib, ko'r-ko'rona qo'vilmaydi, balki u yangilikka bo'ladigan talabni, bozorning umumiy holatini hisobga oladi, biznes sohasida maslahat beruvchi firmalar xizmatidan foydalanadi.

Tavakkal kapitalni, odatda mayda biznes vakillari yoki ularga aloqador yirik firmalar qo'vadi. Tavakkal kapital fan-texnika yutuqlarini ishlab chiqarishga joriy etishda katta rol o'vnavdi.

Investitsiya ob'vekti bo'lishi u yoki bu tovarni sotish jarayonida uning sifatini baholashdagi o'zgarish oqibatida ko'zlangan zarar xavfi investitsiya ob'vekti (qimmatli qog'ozlar, qimmatbaho nodir metallar, qo'zg'almas mulk va hokazo)ning tugatilishi tavakkalchiligi deb ataladi.

3 Tavakkalchilikni boshqarish.

Aksariyat hollarda iqtisodiy baholashlar va boshqaruv qarorlari ko'p variantli bo'lib, ehtimollik xarakteriga ega. Shu sababli xato va yanglishishlar bu jarayonda tabiiy bo'lganda ham, baribir noxush holdir. Shunday sharoitda menejer:

- tavakkalchilikdagi xavf ehtimolini;
- u xavf darajasi pasavtirish choralari;
- ehtimol qilinayotgan zararni qoplash vo'llarini oldindan hisob-kitobini qilishi lozim. Tavakkalchilikni boshqarishning mohivati ham ana shunda.

Tavakkalchilikni boshqarishdan maqsad — bu korxonani faqat bankrotliqdan saqlab qolish emas, balki qanday sharoitda bo'lsa ham foydani minimal darajadan past bo'lishiga vo'l qo'vmaslikdir.

Boshqarishdagi xato va yanglishishlar, bankrot bo'lishning asosiy sabablaridan bo'lib hisoblanadi. Buni xalqaro biznes tairibasi tasdiqlamoqda. Shuning uchun ham menejer va tadbirkor tavakkalchilikni boshqarish samaradorligiga juda katta ahamiyat bermoqliklari lozim.

Bu o'rinda menejer oldidagi asosiy vazifalar quyidagilardan iborat:

- yuqori xavf sohasini bilib olish;
- xavf darajasini baholash;
- tadbirlarni ishlab chiqish va ularni qo'llash;
- xavfni tahlil qilish va ogohlantirish.

Amaliyotda quyidagi sabablar oqibatida yuqori darajadagi xavflarning tug'ilish hollari uchraydi:

- noto'g'ri qarorlar qabul qilinganda;
- bo'vsunuvchilarning topshiriqlarni qoniqarsiz bajarganlarida;
- bajaruvchilarni noto'g'ri tanlashda;
- marketing istiqbolini aniqlashda xatoga vo'l qo'vilganda;
- rahbariyatning menejer taklifini qat'iy rad etgan hollarda.

Zarar ko'rish xavfini kamaytirish yoki uning oldini olish uchun quyidagi tadbir-choralarni amalga oshirish lozim (22.4-chizma).

Tavakkalchilikni boshqarish	
1. Xavfni kamaytirish	2. Xavfning oldini olish
1.1. Axborot tizimini yaxshilash <ul style="list-style-type: none"> • Axborot olishni yaxshilash; • axborotni qayta ishlashni yaxshilash; • axborot g'amlashni yaxshilash; • aloqani yaxshilash. 1.2. Foydani hisoblash <ul style="list-style-type: none"> • elastiklikni hisoblash; • rejaga o'zgartirishlar kirirtish; • muqobil rejalarni tuzish. 1.3. Xatoga yo'l qo'yishni kamaytirish	2.1. Xavfni chegaralash <ul style="list-style-type: none"> • zarar korish xavfini chegaralash; • zararni qoplash; • tavakkalchilik va xavfga ehtiyotkorona yondashish. 2.2. Xavfni boshqalar zimmasiga yuklash <ul style="list-style-type: none"> • xavf va uning oqibatida ko'rilgan zararni uchinchi

1 chizma. Tavakkalchilikni boshqarish.

Zarar ko'rish xavfini kamaytirish maqsadida tavakkalchilikning o'zi quyidagi muhim belgilar bo'yicha guruhlanadi.

1. Ob'vektga qarab:

- umumiy tavakkalchilik (bu korxonaning umumiy faoliyatiga xavf turdiradi)
- maxsus tavakkalchilik.

2. Ishlab chiqarish omiliga qarab:

- xomashvo tavakkalchiligi (miqdoriy, sifat, muddati bo'yicha);
- uskunalar, energiya, xodimlar, kapital tavakkalchiligi.

3. Mahsulotni shlab chiqarish, uni saqlash jarayoniga qarab:

• ishlab chiqarishdagi tavakkalchilik (ishlab chiqarish usuli, yaroqsiz mahsulotni ishlab chiqarish xavfi va boshqalar);

- tadqiqot va ishlanmalar tavakkalchiligi;
- saqlashdagi tavakkalchilik.

4. Mahsulotni baholashga qarab:

- sotishdagi tavakkalchilik;
- baholashdagi tavakkalchilik;
- to'lashdagi tavakkalchilik;
- kafolat bo'yicha tavakkalchilik.

5. Sug'urtalashshshga qarab:

- sug'urtalanadigan tavakkalchilik (buni sug'urta fondidan qoplash mumkin);
- sug'urta qilinmaydigan tavakkalchilik (buni sug'urta fondidan qoplash mumkin emas).

Bunday guruhlash xavf oldini olish va uni kamaytirish bo'yicha chora-tadbirlarni ishlab chiqish uchun juda qo'l keladi.

Tavakkalchilikning maqsadga muvofiqligiga baho berish uchun eng avvalo ehtimol qilinavotgan, xavf darajasiga qarab tavakkalchilikning tayin zonalarini ajratib olish zarur.

Zarar kutilmaydigan, yani xo'jalik faoliyatining natijasi ijobiy bo'lgan zona xavfsiz zona deb ataladi.

Yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan xavf zonasi deganda, ehtimol (tavakkal)

qilinavotgan zarar kutiladigan foydadan ko'p bo'lmagan zona tushuniladi. Shunda tadbirkorlik faoliyati iqtisodiy nuqtai nazardan maqsadga muvofiq deb topiladi. Yo'l qo'vilishi mumkin bo'lgan xavf zonasining chegarasi quyidagicha ko'rinishda bo'ladi:

$$\text{Zarar darajasi ko'lami} = \text{Hisoblangan foyda darajasi, ko'lami}$$

Jiddiy (keskin) xavf zonasi deganda, ehtimol (tavakkal) qilinavotgan zarar nafaqat kutiladigan foyda, shuningdek hisoblangan naqd pul daromadidan ham ko'p bo'lgan zona tushuniladi, ya'ni jiddiy xavf zonasining chegarasi quyidagicha bo'ladi:

$$\text{Zarar darajasi, ko'lami} > \text{Jami xarajat} + \text{Foyda}$$

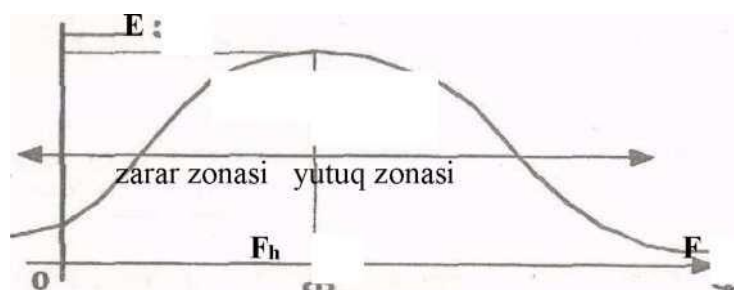
Boshqacha qilib avtganda, bu verda tadbirkor nafaqat hvech qandav foyda olishni, shuningdek barcha ishlab chiqarish xarajatlari miqdorida to'rridan-to'g'ri zarar ko'rishgacha tavakkal qiladi.

Fojiali xavf zonasi deganda ehtimol (tavakkal) qilinavotgan zararining jiddiy xavf zonasini o'z domiga tortib, uvdan oshib korxonaning xususiy kapitaliga teng bo'lgan zona tushuniladi, ya'ni bunday xavf zonasining chegarasi quyidagi ko'rinishda bo'ladi:

$$\text{Zarar darajasi ko'lami} = \text{xususiy kapital}$$

Bunday tavakkalchilik oqibati korxonani voki tadbirkorni bankrotlikka va vemirilishga olib keladi. Fojiali xavf tadbirkor hayoti, uning sog'lig'iga xavf tug'dirishi mumkin.

Tavakkalchilik egri chizig'i deganda ehgimol qilinavotgan zarar bilan kutiladigan foyda o'rtasidagi bog'lanishni ifodalovchi egri chiziq tushuniladi (22.5-chizma).

22.5-chizma. Ehtimol qilinavotgan foyda taqsimotini tavsiflovchi egri chiziq.

Tavakkalchilikni boshqarish faoliyati menejment sohasida eng tez rivojlanib boravotgan professional faolivat hisoblanadi. G'arb firmalarining shtatida avnan shu xavfni kamaytirishga javob beruvchi tavakkalchilik bo'yicha lavozim mavjud (tavakkalchi-menejer). Ular firma rahbarlari bilan bir qatorda xavf-tavakkalchilik bo'yicha qabul qilinadigan qarorlarda qatnashadilar va uning oqibati uchun babbaravar javob beradilar. Tavakkalchilikni boshqarish quyidagi faoliyatlarni o'z ichiga oladi:

- Tavakkalchilikni aniqlash, tahlil qilish va uning darajasini baholash;
- Tavakkalchilikni ogohlantiruvchi tadbirlarni ishlab chiqish, uni minimallashtirish va sug'urtalash tadbirlarshi belgilash;
- Tavakkalchilik oqibatda ko'rilgan zararlarni qoplash va korxonani tiklash yo'lini izlash.

Tavakkalchilikni boshqarishda asosan ikki usul qo'llaniladi:

- Tavakkalchilikni o'gohmngtirish va uni chegaralash usuli.

- Zararni qoplash usuli.

Tavakkalchilikni pasavtirish usullari quyidagilardan iborat:

- Oaror qabul qilish muqobillarini va tavakkalchilik darajasini obdon ekspertizadan o'tkazish.

- Tavakkalchilikning muayyan darajasini belgilash (limitlash), va'ni muayyan qarorni qabul qilish bilan bog'liq bo'lgan xarajatlar summasini o'rnatish.

- Oarzdorning maiburivatlarini bajarishini ta'minlash uchun turli-tuman kafolat va qarz operasivalaridan foydalanish.

Tavakkalchilikni diversifikasivalash, va'ni:

- korxonani kapitalini turli faoliyatlarga investitsiyalash (12 tadan kam bo'lgan kompaniya tavsiva etiladi):

- turli ko'rinishdagi qimmatli qog'ozlarga investitsiya qilish (8—20 ko'rinish ma'qul son hisoblanadi);

- investitsiya portfeli tarkibini optimallashtirish (1/3 katta firmalar, 1/3 o'rta va 1/3 kichik);

- tovar yetkazib beruvchilar (kamida ikkita, agar 3-4 ta bo'lsa, yanada yaxshi bo'lardi) ko'paytirish;

- bozorning bir qancha segmentlariga tovar va xizmatlarni sotish, ya'ni iste'mollar kategoriyalari, mijozlar va turli regionlarni qamrab olish;

- qadri mollarni turli iovlarga saralash va hokazo;

- yuqori darajadagi foyda olish, tavakkalchilik xavfini oshirib yuborishini nazarda mo'lial olish:

- kutilishi mumkin bo'lgan zarar oldini olish va uni aniqlashning samarali nazorat qilish tizimini qo'llash.

Ikkinchi usul, ya'ni zararni qoplash uchun quyidagi tadbirlar amalga oshiriladi:

- maxsus zahira va sug'urta fondlarini tashkil qilish;

- tavakkalchilikni sug'urta tashkilotlarida sug'urta qildirish.

4 Tavakkalchilik koeffitsiyenti.

Tavakkalchilikning miqdoriy o'lchovi zararining mutloq va nisbiy ko'rsatkichlari bilan ifodalanadi. Mutloq ifodalanish natural voki qiymat ko'rinishida, nisbiy ifodalanish esa kutilishi mumkin bo'lgan zararining kapital, xarajatlar summasi voki foydaga nisbati ko'rinishida bo'ladi.

Tavakkalchilik korxonasi bankrotlikka olib boradimi voki aksigami - buning miqdoriy o'lchovini bilish o'ta zarurdir. Shu maqsadda tavakkalchilik koeffitsiyenti hisoblaniladi:

$$K_t = \frac{Z}{JM}$$

bu yerda, K_t — tavakkalchilik koeffitsiyenti,

Z — maksimal imkoniyat darajasidagi zarar,

JM — iami mablag'lar summasi.

Empirik tadqiqotlarning ko'rsatishicha, tavakkalchilik koeffitsiyentining optimal darajasi 0,3, korxonani bankrotlikka olib boradigan darajasi esa 0,7 ni tashkil qiladi.

Nazorat uchun savollar:

1. Tavakkalchilik nima?

2. Tavakkalchilikni boshqarish deganda nimani tushunasiz?

3. Tavakkalchilikni qanday yumshatish mumkin?

4. Xavf nima?
5. Xatar nima?
6. Xavfni kamaytirishning qanday usullari bor?
7. Tavakkalchilik qanday tavsiflanadi?
8. Tavakkal kapital nima?
9. Xeiirlash nima?
10. Tavakkal zonasi deganda nimani tushunasiz?
11. Tavakkalchilik koeffitsiyenti nimani anglatadi?

GLOSSARIY (Mavzu: Qishloq xo'jaligida tavakkalchilikni boshqarish)

Tavakkalchilik tushunchasi / Понятия риска / Risk notion - «uzoq mulohaza qilib o'tirmay, nima bo'lsa bo'lar, yo ostidan yo ustidan zaylida qilingan harakat ma'nosida» talqin qilinadi.

Amerikacha ta'rifga ko'ra, tavakkalchilik / Риск по Американскому / Risk as American - bu

birov ish bilan shug'ullanish oqibatida zarar ko'rib qolishdan qutulib qolish imkoniyati.

Xavf / Опасность / Danger — biror ko'ngilsiz hodisa yoki falokat yuz berish ehtimolligi; xatar: do'rdinchi.

Sug'urta / Страхование / Insurance — bu inson faoliyatining turli sohalarida sodir bo'ladigan tabiiy ofatlar, favqulodda hodisa va boshqa voqevalar natijasida yetkazilgan zarar hamda talafotlarni jismoniy va vuridik shaxslar to'lagan sug'urta badallari (sug'urta puli)dan hosil qilinadigan pul fondlari hisobidan to'liq va qisman qoplash bilan jismoniy va vuridik shaxslar manfaatlari sug'urtalashini ta'minlashga doir munosabatlar, demakdir.

Sof tavakkalchilik / Реальный риск / Real risk - salbiy (zarar, ziyon) voki nol natijaga erishish ehtimolini bildiradi. Bunday turdagi tavakkalchilikka tabiat, ekologiya, siyosat, transport va qisman tijorat bilan bog'liq tavakkalchiliklar kiradi.

Shavqovchilik tavakkalchilik / Спекулятивный риск / Specular risk - salbiy (zarar, ziyon), ham ijobiy natija (yutuq, foyda)ga erishish ehtimolini bildiradi. Bu turdagi tavakkalchilikka moliva bilan bog'liq bo'lgan ikki turdagi, va'ni investitsiya va pulning sotib olish qobiliyati bilan bog'liq bo'lgan tavakkalchiliklar vutadi.

Tizimli tavakkalchilik / Системный риск / System risk — bu, u voki bu bozorda konyunkturaning yomonlashishi voki tushib ketishi oqibatida ehtimol qilinadigan zarar. Bu tavakkalchilik investitsiyani aniq bir ob'vektga emas, balki muayyan bozor (masalan, valyuta bozori, do'zgalmas mulk bozori va boshqalar) uchun barcha do'vilgan mablag' bo'vicha tavakkalchilikni ifodalavdi.

Selektiv tavakkalchilik / Селективный риск / Selective risk — bu u voki bu bozorda investitsiya ob'vektini noto'g'ri tanlab olinishi oqibatida ko'riladigan tavakkal zarar voki boy berilgan naf. Investitsiya tavakkalchiligi /

Инвестиционный риск / Investment risk - vangi tovar voki xizmat, vangi texnologiyani ishlab chiqish va joriy qilish uchun sarflangan xarajatlarning qoplanmasligi oqibatida ko'riladigan tavakkal zarar tushuniladi.

Tavakkalchilikni boshqarishdan maqsad / Цель управление рисками / Goal of managing risk— bu korxonani faqat bankrotlicdan saqlab qolish emas, balki qanday sharoitda bo'lsa ham foydani minimal darajadan past bo'lishiga yo'l qo'ymaslikdir.

